

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ РОЛІ ЖІНОЧОГО НАЧАЛА В ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ЮРІЯ МУШКЕТИКА „ЯСА”, „НА БРАТА БРАТ”, „ГЕТЬМАНСЬКИЙ СКАРБ” ТА ПОВІСТІ „СЕМЕН ПАЛІЙ”)

Анотація. У статті розглядається роль жіночого начала у формуванні національної самосвідомості на матеріалі історичних творів сучасного українського прозаїка Ю.Мушкетика шляхом типологічного зіставлення гендерного підходу з тими формами мистецького виявлення означеної проблеми, до яких звертається письменник.

Ключові слова: гендер, гендерний контекст, жіноче начало, руйнівність, маскулінізм, характеротворення.

Resume. The article deals with the importance of the intrinsic feminine nature in the formation of national self-consciousness. The given paper is based on the historical works of literature by the contemporary Ukrainian prosaist Mushketik. Typological comparison of gender method of approach with the prosaist's forms of artistic manifestation of the problem mentioned above is being drawn.

Key words: gender, gender context, feminine nature, destruction, masculine, character creation.

Національна самосвідомість в українській літературі, безперечно, знайшла своє повніше вираження в галереї чоловічих образів, але ж повне висвітлення цієї проблеми передбачає аналіз того, як чоловіче начало доповнюється жіночністю, бо в асоціативному ряді природно виникає образ неньки-України.

Звертаючись до аналізу жіночого начала в історичній прозі Юрія Мушкетика, вважаємо за необхідне ввести цей аспект дослідження в гендерний контекст, бо специфічність бачення природи фемінного єства більш виразно простежується саме в зазначеному підході. Мова не йде про безпосередню зорієнтованість письменника на глибинні проблеми сучасного напрямку гуманітарної думки, у якому гендер як цілісна філософсько-теоретична концепція пов'язаний з осмисленням подвійної природи статі всупереч традиційному монізму. Головна увага митця зосереджена на відтворенні історичного колориту та принципової інакшості світосприйняття української душі XVIII століття, де кризовий стан руйнівності найповніше виявив складові тогочасної національної самосвідомості. Але за всієї різниці історичних та соціальних умов життєвої реалізації жінки, глибинне розуміння жіночості в художньому світі Юрія Мушкетика, на нашу думку, можливе не через порівняння чоловічого й жіночого начал, а шляхом типологічного зіставлення гендерного підходу з тими формами мистецького виявлення означеної проблеми, до яких звертається письменник у своїй історичній прозі.

Традиційна концепція статі пов'язана з біологією. „Гендер, на відміну від природної даності, конструюється з допомогою мовлення і становить собою набір соціокультурних рис, які закріплюються чоловічою та жіночою поведінкою. Модерність цієї методології пов'язана з тим, що

деконструюється традиційне уявлення, нібито гендер однобічно формується з природи статі, що гендерні риси мають природне походження і на природній основі розвиваються і модифікуються в суспільстві. Усупереч природному детермінізму, гендерна методологія виходить з того, що „людськість” народжується в культурному середовищі, а культурний феномен статі розглядається як конструкт біологічної та соціокультурної амбівалентності. Гендерна проблема пошуку ідентичності суб'єкта виявляє маскулінізм, фемінізм та андрогінізм як певні психологічні орієнтації, що притаманні обом статям. На цій основі розхитується традиційний стереотип про жіночість та мужність як характеристики, що нібито успадковуються лише із природних особливостей статі. Окрім того, специфічність гендерного підходу орієнтована „на долання традиційної ієрархії чоловіка та жінки, на доведення того, що жінка займає стосовно чоловіка не маргінальне, а центральне положення, а всі концепції про її неповну сексуальність є спробами чоловічої психології ствердити свою самототожність за рахунок суверенних прав особистості жінки” [4, 314].

Світ жіночості в історичних романах Юрія Мушкетика стоїть осібно, не протиставляючись і не порівнюючись зі світом чоловіків. Специфічно національною ознакою буття української жінки, яке багато в чому за своєю внутрішньою сутністю суперечило традиційній патріархальній культурі, постає її самодостатність і внутрішня незалежність.

Уже в першій історичній повісті письменника „Семен Палій” через подібну настанову висвітлюється образ вірної подруги козацького полковника Федосії. Початкова наповненість її образу у творі пов'язана саме з материнською сутністю, і проводи жінкою сина на невідомій шляхи козацьких звичаїв переростають у символічну сцену

благословення рідних дітей цілою Вітчизною, бо, споглядаючи прощання матері і Семашка, „кожен пригадував свою матір, сестру або дружину” [7, 240]. Саме життя на історичних вітрах вічного неспокою і боротьби поєднало в жінці, здавалося б, неможливі речі: „Стояла посеред дороги в довгій, чорній, червоного квіту хустці, ще вродлива останньою, вже осінньою вродою, по-чоловічому сувора, по-материнськи сумна” [7, 240].

Федосія справді зображується автором як українська жінка свого часу: „клопоталася вона не по-жіночому, не безпорадно. От хвилинку поміркує і вирішить щось. Суворе життя привчило її покладатись тільки на себе. Жила, немов у фортеці, сама й хлібороб, і воїн, і господиня, і мати” [7, 233]. В образі героїні Ю.Мушкетик втілює і найкращі риси жіночого ества (Федосія цвіте осінньою вродою), і найсвітліші начала материнства, і внутрішню красу вірної дружини. Нечисленні епізоди, у яких з’являється героїня, висвітлюють багатосторонність сильної і глибокої природи української жінки, здатної і до ведення переговорів та скликання козацької наради за відсутності чоловіка, і до урочистої зустрічі посольства, коли Федосія верхи очолює козацькі полки. „Вояка-баба” однаково сильна в жіночій відданості, материнській любові та соратництві з чоловіком у відповідальні хвилини, коли жіноче начало поступається чоловічій суворості й витривалості.

Поруч з образом ідеальної дружини Палія в мушкетиківському доробку постає, трагічно співвідносячись, хіба що образ Олени, вірної подруги Івана Виговського, яка, довідавшись про страту чоловіка, „впала на підлогу й померла з розпуки” [6, 301]. Чим більше автор заглиблюється в настроєву інакшість трагічних часів Руїни української землі, тим ближчим стає для нього бачення неможливості щасливого подружнього життя серед пекельних змагань і лихоліть рідного краю.

Наступні історичні твори Юрія Мушкетика вже не позначаються такою однозначністю у відтворенні галереї жіночих образів. Трагічна історія кохання Лавріна і Киліяни в романі „Яса” перетворюється на головний пригодницький стрижень розгортання сюжетних подій. І все ж першопочаткова „половинчастість” дівчини, її напівукраїнська кров, темні справи батька логічно розгорнуться в оповідній структурі мушкетиківського твору в поверховому розумінні Киліяною коханого. Окрім власного щастя, дівчина не здатна бачити нічого іншого. Більше того, порізнному застосований прийом спокушання через солодощі, письменник використовує і в зображенні стосунків Лавріна та Киліяни, за якими жіноче серце не знаходить глибини, бо дуже легко звикає і пробує пригощати солодким шербетом юнака полонянка гарему, так само легко погоджується вона зректися всього, що колись було її життям.

Безпосередня пов’язаність історичного повісткування з особливостями національного

самоусвідомлення в творчості Юрія Мушкетика досить своєрідно реалізується у виведенні жіночого начала в романі „Яса”, бо витoki збайдужіння у ставленні до рідної землі та віри батьків Киліяни письменник розкриває як через природне походження (дівчина не є україночкою в повному розумінні цього слова), так і через низку психологічних моментів формування її як особистості. Будучи донькою-одиначкою, що рано залишилася без матері, героїня зростає в окремому світі, вибудовуваному на батьківському опікуванні, коли непомірна любов вітця за своєю внутрішньою сутністю є спокутуванням його злодійського способу життя і сумнівних заробітків. Така відірваність героїні від закоріненості в національному світобутті, і від материнського начала, на відмінну від багатьох в чому ідеалізованих жіночих образів у повісті „Семен Палій” дає можливість Юрієві Мушкетика створити певною мірою антиобраз жіночого типу, у якому відсутня внутрішня наповненість.

Нетрадиційно вирішуючи психологічну сутність українця в образах як конкретних історичних осіб, так і вигаданих персонажів історичних романів, письменник у „Гетьманському скарбі” знаходить новий підхід і до подання жіночої суб’єктивності в національному світі. Вимальовуючи образ Уляни, автор виводить небуденну і непересічну особистість. Те, що є прикметною властивістю сучасного фемінного тексту, за Ж.Деррідою, (заглиблення в неієрархізовані досемантичні та досимволічні напластування значень, якими опікується хіба що підсвідоме й повернення яких у сферу свідомості – властиво жіноча спроможність) [3, 5-54], стає головним принципом характеротворення героїні роману Ю.Мушкетика. Виведена за межі узвичаєного трибу життя внаслідок свого соціального стану доньки гетьмана, Уляна зростає у світі самотності. У силу епізодичності відтворення історії життя дівчини кожна виписана в романі сцена її поведінки набуває символічного значення. Життєва енергія гетьманської дочки вирує між найвищими злетами духовної гармонії та низьким лицедійством відомства. Близькість до первинного хаосу і стихійності наповнює образ героїні, яка несе в собі таємницю поєднання дитинної захопленості світом і старечого скепсису, що виявляється в одночасній жазі відчутти справжнє кохання і передчасній зневірі, що воно взагалі існує. Саме в цьому романі Юрій Мушкетик улюблений принцип контрастного зображення характерів переносить і на відтворення жінки.

Важливим моментом типологічного зіставлення мушкетиківського тексту з художніми стратегіями гендерної критики постає той факт, що домінуючим жіночим письмом визнається дискурс зізнання (сповідальності). Оповідь у „Гетьманському скарбі” також структурується за цим принципом, але автор розгортає чоловічий варіант, де через самоспостереження та спроби осягнути загадкову буттєвість жінки герой увесь

час знаходиться між своєрідними крайнощами священного та інфернального. У стосунках між юнаком та дівчиною цілковита перевага та ініціатива належить Уляні, про що свідчить зокрема мовленнєва сфера їхнього спілкування. Неясне відчуття нерозривної єдності в жінці світлого та темного начал бентежить і непокоїть Івана, коли йому щоразу відкривається непередбачувана дівчина, що живе дивними снами, наповненими музикою. Уляна то вивищується до божественності, то відлякує страшним відьомством, що передається через одне й те ж бачення героя роману: „Голова її на тлі вечірнього саду видалася головою Богородиці, голова на довгій красивій шиї, але то вже приплелася гріховна думка, і я прогнав її” [5, 37].

Віра Агеева цілком слушно зазначає, що „жінка в патріархальному суспільстві була позбавлена екзистенційної повноти і свободи вибору, їй відмовлено навіть у прагненні до трансцендентного, бо це б утверджувало її суверенність поряд з іншою статтю” [1, 8]. Парадоксальність художнього бачення жіночого начала в Юрія Мушкетика ґрунтується якраз на тому, що саме героїня несе в собі начала трансцендентного. Майстерність письменника виявляється в тому, що яскрава індивідуальність Уляни, її виокремленість і внутрішня нерозгаданість не суперечать створенню дійсно національного жіночого типу, з якого набагато пізніше органічно виростає творчий і життєвий феномен таких українських письменниць, як О.Кобилянська та Леся Українка. Аналізуючи фемінну модель високої модерної культури у

творчості цих авторок, Тамара Гундорова виявляє ситуацію відокремленості „нової жінки” як ситуацію культуротворчу: „Меланхолія і сум стають способом ідентифікації модерної жінки, народженої в епоху *fin de siècle*. Остання прагне перебороти владу біології, підтримуваної патріархальною культурою, і бореться за право бути культурною героїнею” [2, 227]. Мотиви боротьби в розкритті образу Уляни в Юрія Мушкетика відсутні. Подавши неординарний образ дівчини-загадки, письменник залишається вірним духові того часу, який відтворює в історичному романі. Руїнність як стан душі головних героїв стосовно фемінного аспекту виявляється в тому, що самореалізація творчих енергій жінки зводиться до єдино можливого способу буття – до материнства. Уляна приймає вимушеність шлюбу, у якому немає кохання. Лебедина краса чутливої душі зводиться до лебединого пуху на домашніх капцях біля ліжка. Дитинно пережите почуття гетьманівни та Івана назавжди залишається в минулому як безповоротно втрачена можливість злету. У філософському осмисленні шляхів реалізації чоловічого та жіночого начал Н.Хамітов відзначав, що „буттетворення як актуалізація можливе лише в любові і лише як сотворення чоловічого й жіночого начал” [8, 99]. І для Уляни, і для Івана повна життєва реалізація не відбувається. Їхня остання зустріч сповнена розуміння, що обое втратили щось найголовніше, і таке прощання з самими собою лейтмотивно співвідноситься з наскрізною темою згасання і добування останніх днів цілої держави перед неминучою національною катастрофою.

Література

1. Агеева В.П. Філософія жіночого існування // Бовуар Сімона де. Друга стаття / Перекл.з французької Н.Воробйової, П.Воробйова, Я.Собко: В 2 т. – К: Основи, 1994. – Т.1. – С.5-21.
2. Грабович Г. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. – К.: Критика, 1998. – 208с.
3. Деррида Ж. Письмо и различие // Письмо и различие. – М.: Академический проект, 2000. – С.5-54.
4. Ильин И.П. Феминизм // Ильин И.П. Постмодернизм. Словарь терминов. – М.: ИНИОН РАН (отдел литературоведения) – INTRADA, 2001. – 314с.
5. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб. – К.: Спалах ЛТД, 1993. – 432с.
6. Мушкетик Ю. На брата брат. – К.: Вид-во „Рада”, 1996. – 520 с.
7. Мушкетик Ю. Семен Палій / Твори: в 2-х томах. Т. 2. Жорстоке милосердя. Роман. Семен Палій. Історична повість. Перевидання. – К.: Дніпро, 1979. – С.222 – 519.
8. Хамитов Н.В. Пределы мужского и женского. Курс лекций по философии. – К.: Наукова думка, 1997. – 172с.